

סקירת ספרים חדשים

בעריכת ניסים כהן

עבודה סוציאלית בישראל

מאיר חובב, אלי לונטל ויוסי קטן (עורכים)¹

תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד והאגודה לקידום העבודה הסוציאלית.

2012. 728 עמודים

סקרה: דרורית לוי²

הספר עבודה סוציאלית בישראל הוא למעשה הספר הראשון המעודכן, המאגד בכריכה אחת את כל נושאי הליבה שהעבודה הסוציאלית עוסקת בהם: רקע עיוני, היסטורי, אתי וחוקי של המקצוע, שיטות ההתערבות השונות, נוהלי ארגון ומינהל, דרכי הדרכה ומחקר ואפיון אוכלוסיות היעד של העבודה הסוציאלית בישראל. האתגר בכתיבת ספר זה, כפי שמעידים עליו עורכיו, הוא המגוון המתבטא בתחומי העיסוק של המקצוע, באוכלוסיות היעד ובשיטות ההתערבות.

כותבי 29 פרקי הספר הם חוקרים, מרצים ואנשי שדה מהשורה הראשונה. כל אחד מהפרקים מציג התייחסות תיאורטית, תמונת מצב של הנעשה במדינות אחרות ותמונת המצב בישראל. הספר מחולק לארבעה שערים: השער הראשון מציג את הרקע העיוני, ההיסטורי והחוקי של המקצוע בישראל ומביא הגדרות מגוונות שתכליתן לזקק את זהות המקצוע ואת מהותו ולהבליט את ייחודו. הפרק הראשון מעמיד את קוראיו מול "תביעה לחקירה עצמית" ביחס להגדרות המקצוע המוצגות בו (עמ' 46). למרות מגוון ההגדרות

1 פרופ' יוסי קטן ז"ל, מהחוקרים המרכזיים בתחומי מדיניות חברתית בישראל. כחלק מעשייתו המגוונת ורבת הפנים כיהן פרופ' קטן גם כעורך הקודם של כתב העת ביטחון סוציאלי. פרופ' קטן הלך לעולמו בשנה האחרונה בטרם יצא הספר לאור.

2 ד"ר דרורית לוי היא עובדת סוציאלית קהילתית, חוקרת ומרצה בתחומי עבודה סוציאלית קהילתית והגירה בבית הספר לעבודה סוציאלית, בר אילן. במחקרים ובפרסומים האחרונים שהיתה שותפה להם עסקה לוי בתרומתם של משאבים אישיים וסביבתיים לפעילות בקהילה וכן בהערכת תוכנית השירות האזרחי-הלאומי לצעירים בסיכון.

של מקצוע העבודה הסוציאלית, אופיו האקלקטי והמציאות המשתנה, הכותב מנסה לזהות את מרכיבי היסוד העולים מההגדרות השונות. בפרק השני מובאת סקירה היסטורית מקיפה של התפתחות המקצוע. אף שהסקירה מורכבת מ"נתונים יבשים", היא מצליחה לעורר עניין ומוצגת באופן שוטף ובהיר. הפרק השלישי עוסק בתהליכי הלגליזציה שעבר המקצוע, ברגולציה הנרחבת שהעובדים הסוציאליים פועלים לאורה ובחוקים המרכזיים המסדירים את עבודתם. דגש מרכזי ניתן לתפיסה ולפיה לא ניתן לשמש כעובד סוציאלי ללא שליטה בהיבטים החוקיים של המקצוע, וכיצד מגמות כלליות משפיעות במישורין על התפתחותו. את השער הזה חותם פרק המתייחס לאתיקה מקצועית בעבודה סוציאלית, הן בהיבט התיאורטי והן בהיבט המעשי, לקוד האתיקה ולתהליכי קבלת החלטות אתיות. הדיון באתיקה המקצועית על כל השלכותיה ממחיש עד כמה שליחותנו המקצועית המבוססת על ערכים היא לבו הפועם של המקצוע.

השער השני מציג את שיטות ההתערבות בעבודה סוציאלית: עבודה פרטנית, עבודה עם משפחות, עבודה קבוצתית, עבודה קהילתית (לעבודה הקהילתית מוקדשים שני פרקים המתארים מה הם גישת הכוחות, אקטיביזם ופרקטיקת מדיניות). שיטות ההתערבות מוצגות במעגלים הולכים ומתרחבים – מהמיקרו, למזו ולמקרו. בחלק מהפרקים בלבד מוצגת ראייה הוליסטית ואינטגרטיבית של שיטות ההתערבות. דוגמה טובה להצגה המשלבת בין הטיפול ברמת הפרט והמשפחה לבין ההתערבות ברמת המקרו ניתן לראות בפרק השישי העוסק בעבודה עם משפחות: "תפיסה זו רואה את המשפחה כחלק מהקהילה והמדינה, כך שלמרות שההתערבות נעשית עם המשפחה (רמת המיקרו) היא קשורה לרמות נוספות..." (עמ' 157). היה מקום להערכתו להציג באופן בולט יותר את השיח הבין מתודי, כלומר השיח בין מתודות ההתערבות השונות – הפרטנית, הקבוצתית והקהילתית – כפי שהתפתח בעבודת השדה ובאקדמיה, על גווניו השונים ועל הרצף שבין שילוב להפרדה.

השער השלישי עוסק בארגון ובמינהל של שירותי הרווחה ובהדרכה ומחקר. מעט נכתב בעברית על נושאים אלה, ומכאן נובעת בין השאר חשיבותו של שער זה, המתאר את המאפיינים הייחודיים של הפוסי הניהול של שירותי הרווחה בהשוואה לארגונים אחרים, תוך התייחסות לתמורות ולאתגרים העומדים לפני ארגונים אלה. בשער זה נערך דיון מעניין על האופן שבו התהליכים הפוליטיים, הכלכליים והחברתיים (צמצום תפקיד הממשלה באספקת שירותים, מגמות של ביזור ומקומיות והתעצמות כוחם של ארגונים לא ממשלתיים) משפיעים על עבודת שירותי הרווחה. השער מציג את האתגר של ארגוני הרווחה בעבודה בסביבה משתנה ובתנאי עמימות, אתגר השב ומופיע בהקשרים שונים בפרקים רבים בספר זה. כמו כן מוצגות בשער זה עוד סוגיות רלוונטיות המעסיקות את העובדים בשדה ומצריכות אף הן התאמה לסביבה משתנה, למגמות בין תחומיות ולעבודה בסביבה תחרותית. שני הפרקים האחרונים בשער זה עוסקים בשני נושאים

מהותיים המהווים חלק בלתי נפרד ממקצוע העבודה הסוציאלית – הדרכה ומחקר. הפרק העוסק במחקר מציג, מעבר לידע הרלוונטי, גם את השקפתו האישית של הכותב בנוגע למחקר, למשמעותו ולמקומו.

את השער הרביעי והאחרון פותח פרקו של פרופ' יוסי קטן, הדין בשירותי הרווחה האישיים בהיבטים שונים. שער זה מדגים באופן מרשים כיצד העבודה הסוציאלית שולחת זרועות לתחומים שונים ומגוונים, תוך התמחות הולכת וגוברת, המאופיינת גם בחדשנות ובהתאמה לרוח התקופה: "במהלך המאה שעברה רכש המקצוע עוד ועוד אפיונים של פרופסיה: בסיס מדעי, תורה שניתנת להעברה, הכשרה, [...] ארגון מקצועי, קוד אתיקה, תהליכי הסמכה ועוד. המקצוע חדר לתחומי פעולה שונים ומגוונים, וכיום הוא חוצה יבשות ותרבויות" (עמ' 65). בשער זה נפרסים תחומי העיסוק והאוכלוסיות שאנו עובדים עמן: טיפול בילדים, עבודה עם זקנים, עבודה סוציאלית פמיניסטית, עבודה רב תרבותית (כולל הצגת המושג "כשירות תרבותית"), טיפול בחברה הערבית, טיפול בתוך מערכת הבריאות, עבודה עם אנשים בעלי מגבלות, תחום התיקון, עבודה עם נפגעי סמים והתערבות במצבי חירום ואסון.

אחת ממגבלות הספר, מגבלה שהיא גם יתרון, היא שהפרקים השונים נכתבו מנקודת המבט המסוימת של מחבריהם. ברור שספר, רחב יריעה ככל שיהיה, לא יכול להקיף את כל הגישות התיאורטיות. לכן לא בהכרח תהיה בכל נושא התייחסות לכלל הגישות הרווחות בו. עם זאת יש התמקדות המאפשרת העמקה.

תקצר היריעה מלתאר את עושר המידע המצוי בין דפי הספר, ולמרות סכנת "תפסת מרובה לא תפסת", האורבת לספרים מסוג זה, עמדו עורכיו ומחבריו באתגר לעניות דעתי. הספר מספק מבט רחב על עולמות התוכן שהמקצוע עוסק בהם, על הדילמות והאתגרים שהוא מתמודד עמם, ואף יותר מכך, הספר מצליח לעורר תחושת גאווה על הדרך הארוכה שעבר המקצוע.

חוקרים, מרצים, סטודנטים ועובדים סוציאליים בעבודת השדה ודאי ימצאו עניין ומענה בספר עב כרס זה. חשיבותו מתעצמת במיוחד בימים אלה שבהם אנו עדיין נאבקים על מעמדה ועל דימויה של העבודה הסוציאלית בזירה הציבורית והתקשורתית ועמלים על שיפור התנאים והשכר של העומדים בחזית העשייה החברתית.

שני בתים וילד – סיפורן של משפחות משולבות בישראל

נעמה צבר בן-יהושע וגליה צבר
ירושלים ותל אביב: הוצאת שוקן, 2012. 400 עמודים
סקרה: רות כץ¹

בכתיבת ספר מיוחד זה חברו אם ובתה, פרופ' נעמה צבר בן-יהושע ופרופ' גליה צבר, לספר את סיפוריהן של משפחות חדשות שהתהוו משתי משפחות שהתפרקו, והמכונות בספר "משפחות משולבות". הספר מספר את סיפורי המשפחות הללו משני היבטים השזורים זה בזה: של ההורים המגדלים (כך המחברות מגדירות את ההורה המגדל ילד של בן זוגו שאינו ילדו הביולוגי) ושל ילדים הגדלים במשפחה משולבת. שני היבטים מעניינים אלה תורמים להבנת המערכת סבוכת היחסים ומרובת הרגשות הזאת. לצורך בחינת סגנון חיי משפחה זה נערכו 40 ראיונות עומק עם הורים מגדלים, אימהות ואבות (מראיינת נעמה), ועשרה ראיונות עומק עם ילדים, בנים ובנות, החיים או חיו במשפחות משולבות (מראיינת גליה). הספר פותח לקורא צוהר לנבכי החיים של משפחה שנייה, לדרך שבה שני "תאים" הופכים לתא חדש אחד, וכל זאת על רקע התמורות בהלוח הרוחות של החברה בישראל ובעמדות ובדפוסי ההתנהגות של משפחות.

משפחות משולבות מעמידות במבחן חמור יותר מאשר משפחות ראשונות (משפחות שבהן ההורה או ההורים מגדלים את ילדיהם הביולוגיים או המאומצים) את גבולות המשפחה, את המשמעת ואת ערכי המוסר, את חלוקת התפקידים בין המינים, את היחסים בין הורים לילדים בכל הגילאים ובמיוחד עם ילדים מתבגרים. מלבד זאת עליהן ליצור דרך מקובלת לניהול הקשר עם ההורה הביולוגי, אשר מתגורר מחוץ למשק הבית, ולגבש כללים המכתיבים באילו נסיבות הוא ייחשב לחלק מהמשפחה ובאילו נסיבות לא.

הספר נחלק לארבעה שערים. בשער הראשון מובאים סיפורי חיים של הורים, הן של רווקים שנישאו להורים לילדים והן של שני בני זוג שהיו נשואים בעבר והם הורים לילדים; לחלקם ילדים משותפים. רובם מציינים שכאשר חשבו על משפחה חדשה, לא שקלו בכובד ראש את העתיד הצפוי להם, ולכן כאשר נתקלו במציאות החיים של משפחה משולבת, היתה זו חוויה שהצריכה התמודדות. הרווקים הדגישו את המעבר הדרמטי

1 פרופ' רות כץ, סוציולוגית וחוקרת משפחה, אוניברסיטת חיפה ומכללת עמק יזרעאל. בין תחומי מחקרה נמנים סגנונות משפחה שונים ומשפחות חד הוריות, מגורים משותפים ללא נישואים ומשפחות רב דוריות.

מאורח חיים ללא סדר יום מוכתב מראש וללא התחייבויות מגבילות לחיים עם משפחה מורכבת. רבים מהם ציינו את ילדיו של בן הזוג כגורם שסייע להחלטתם החיובית, ויש שציינו את הילדים הללו ככלם מפני פרידה. אצל אלה שהולידו ילד משותף מיסד הילד את הקשר והעניק תחושה מלאה של משפחתיות. הפרק ממשבר לתקווה בשער זה משקף בכותרתו אופטימיות ותקווה ומביא את המסר שלאחר גירושין או התאלמנות אפשר להקים משפחה חדשה ויציבה.

השער השני של הספר, משפחה צומחת, מציג את תפיסות המרואיינים בדבר גיבוש המשפחה ובדבר התהליך של התפתחות אופייה הייחודי, משלב הפנטזיה ועד שלב ההתפכחות והיציבות. נמצא שהקשר הזוגי הוא הגורם הראשון במעלה ביצירת תחושה של סולידריות משפחתית כמודל לחיקוי ולתיקון. הקשר הורה מגדל-ילד דורש רגישות, תשומת לב לכל ילד וצרכיו ושמירה על קשר עם ההורה הביולוגי. הקשר בין האחאים רווי רגשות מעורבים: הערצה, קנאה, כעס, חיבה, קיפוח, נחיתות, עליונות ועוד ועוד. טיפוח קשר זה דורש השקעה של עבודה קשה ותעצומות נפש. רוב המרואיינים חושבים בדיעבד שההשקעה היתה כדאית והיחסים נשארו חמים, תומכים וטובים גם לאחר שיצאו הילדים מהבית.

השער השלישי מביא את סיפורי הילדים שגדלו במשפחות משולבות. גליה האחראית על שער זה מספרת בפתיחות ובכנות על חייה כילדה במשפחה משולבת, אם כי היתה בפועל שנה בלבד במשפחה כזו, על ההבדל שהיא חווה בין ראיונות עם אנשים מתרבויות אחרות (גליה היא חוקרת של תרבויות אפריקה ושל מהגרי עבודה בישראל) לבין עוצמת המפגש והמעורבות הרגשית שחוותה עם הילדים בראיונות בעבודה הנוכחית. היא מתארת את מעמדה כאובייקט וכסובייקט המחקר, שאפשר לה לשאול שאלות נוקבות הנדרשות להבנת מציאות החיים של ילדים במשפחות משולבות.

השער הרביעי, מחוץ למשפחה, מציג את המשפחה המורחבת כולל סבים וסבתות וכיצד הם מקבלים את בני הזוג החדשים ואת ילדיהם, כיצד מתנהלים בטקסים משפחתיים ואת מידת התקבלותם של ההורים הביולוגיים שמחוץ למשפחה.

בשער זה תרמו פרקים ד"ר חביבה אייל, פסיכולוגית קלינית ומומחית לטיפול משפחתי, וד"ר דפנה הקר וד"ר איילת בלכר-פריגת, משפטניות שתחום התמחותן הוא הממשק שבין משפט למשפחה. אייל מתארת בדרך מרתקת ומלמדת תהליך טיפול משפחתי כוללני, ממוקד וקצר מועד, על שלביו השונים. הטיפול המתואר מתייחס, לא רק לבעיה הספציפית (קשיים בקשר של האם המגדלת עם בנו של בעלה), אלא גם לגורמים מערכתיים המשמרים את הבעיה. הקר ובלכר-פריגת דנות בזכויות הוריות במשפט הישראלי, כמו אימוץ, אפוטרופסות, מזונות, ירושה, משמורת והסדרי ראייה. הפרק גדוש

במידע חיוני, ומתמקד בעיקר בזכויות של הורים מגדלים בהקשר של יחסיהם עם בית הספר, ובענייני כלכלה, צוואות וירושות.

הספר מיועד קודם כול להורים ולילדים שחיו וחיים במשפחות משולבות. האפשרות לקחת חלק בחוויות של אחרים מעניקה לקוראים תובנות חדשות, דוגמת "גם אצל אחרים זה קורה", והזדמנות ללמוד מהתנהלותן של משפחות אלה לחיוב ולשלילה. הוא מיועד גם לאנשי מקצוע – סוציולוגים, עובדים סוציאליים, פסיכולוגים משפחתיים והתפתחותיים, משפטנים שתחום התמחותם הוא המשפחה, מגשרים למיניהם – וכל מי שאוהב לקרוא ספר עיון מרתק עם הרבה עלילות חיים סבוכות. קובעי מדיניות שיקראו את הספר ילמדו שלסוגי משפחות שונים יש צרכים שונים, ועל כן נדרשת מדיניות "תפורה לפי מידה" ולא מדיניות כוללנית, המתאימה כביכול לכולם.

לסיכום, מה למדתי? שלושה דברים עיקריים:

1. כתיבה משולבת של אם ובת – לא קל לנהל יחסים טובים בין הורים לילדים, יהיו אלה הביולוגים או החורגים, ולכן אחד הדברים היפים והמרגשים שמצאתי בספר הוא הכתיבה המשותפת של אם ובתה. שתייהן נשות מדע, חוקרות, מפורסמות, לכל אחת סגנון כתיבה שונה ודרכי החשיבה שלה, ובכל זאת הצליחו נעמה וגליה צבר לעמוד באתגר ולשתף פעולה במחקר ובכתיבה. על כך הן ראויות לשבחים ולברכות.

2. עושר הראיונות – הראיונות של שתי המחברות נפלאים ומעוררי השתאות. כיצד בשיחה, אף אם ארוכה, עם אדם שאינו מכר או חבר יכולה חוקרת לחלץ מידע כה רב, סיפורי עבר והווה, רגשות ולבטים? והן עושות זאת בכנות ותוך שמירה על יחסים כאלה שאפשרו להן להתקשר למרואייין לאחר זמן ולבקש תוספות או הבהרות. למדתי איך אפשר לבנות סדרת שאלות מנחות ולהתמקד בהן, בד בבד עם היכולת להשרות אווירה אינטימית ונינוחה ולאפשר למרואייין מרחב גדול די הצורך לפלס את דרכו ולהחליט על מה הוא מדבר ומספר. זוהי מלאכת מחשבת שראויה לחיקוי למי שלומד שיטת מחקר איכותנית או משתמש בה. בספר יש תיאור מפורט של שיטת המחקר, בחירת המרואיינים, הליך עריכת הראיונות והתמודדות המחברות עם היותן חלק ממשפחות משולבות בעצמן. התמודדות זו, על היתרון הכרוך בה (יכולת אמפתיה והבנה עמוקה), מעלה גם תהייה בדבר היכולת של המראיינות לבדל עצמן מהסיפור ששמעו. ואולם הקורא נחשף לעבודת ריאיון זהירה, מוקפדת, ובה בעת אמפתית ומצייתת לכללי האתיקה והחיסיון.

3. סיפורי החיים של משפחות משולבות – לראשונה אנו מקבלים תמונה רבת משתתפים וקולות של אבות, אימהות, בנים ובנות על חייהם במשפחות כאלה, פסיפס מגוון של רב-קוליות ורב-דוריות.

כמו בכל דבר בחיים, כך גם במחקר אי אפשר להכניס את הכול. וכפי שאני נוהגת לתאר זאת לפני הסטודנטים, בכל מחקר יש צורך "לחתוך בבשר החי" של המציאות החברתית

ולברור, על פי קריטריונים שונים ואף לפי נטיות לבו של החוקר, מה ייכנס ומה יישאר בחוץ וימתין לפעם הבאה. כך מחכים סיפורי חיים של הורים ביולוגיים למחקר הבא. כפי שהחוקרות טוענות בעצמן, "אמנם היה אפשר לראיין את ההורים הביולוגים שמחוץ למשפחה, אך לדעתנו שילוב שני מחקרים אלה, של הורים ביולוגים ושל הורים מגדלים, היה גורע מאיכותו של כל אחד משני המחקרים, והיה מעמיס על הקורא היקף כפול מזה שהמחקר הנוכחי כבר תופס" (עמ' 18). הספר אכן עתיר סיפורים, מרתק, מרגש ומומלץ בכל פה.

Young Men in Israeli Haredi Yeshiva Education: The Scholars' Enclave in Unrest

Yohai Hakak

Leiden, Boston: Brill Publishing. 2012. 190 pages

סקרה: סימה זלצברג בלאק¹

דומה שספר מרתק זה לא יכול היה לצאת לאור בעיתוי טוב מאשר בימים אלה, שבהם סוגיית השוויון בנטל מצויה במרכז השיח הציבורי. שכן חרף הדיון הציבורי והעיסוק התקשורתי האינטנסיביים בנוגע לאי גיוסם של החרדים לצבא, לשיעור ההשתתפות הנמוך של הציבור החרדי בשוק העבודה ולהעדר לימודי ליבה במוסדות החינוך החרדיים, הידע באשר למציאות חייהם של תלמידי הישיבות דל ביותר. חשיבותו הגדולה של הספר נעוצה אפוא בכך שהוא פותח צוהר לחייהם של תלמידי הישיבות הליטאיות בישראל. הספר חושף את השינויים המתחוללים בישיבות ובמערכת החינוך החרדית, כמו גם את המתחים הפנימיים המתעוררים בעקבותיהם.

ייחודו של הספר הוא הנגיעה בסוגיות שטרם זכו לדיון מחקרי מעמיק, אף שחקר החברה החרדית נמצא כיום בפריחה. יתרה מזאת, הספר מתמודד עם הסוגיות הללו מנקודת מבטה של החברה החרדית.

הפרק הראשון פותח בסקירת ספרות, המספקת מסגרת מושגית לסוגיות השונות שהספר מעלה. ההמשגה המוצגת ברורה ומוגדרת, וחקק נוקט אותה לאורך הספר כולו. בתוך כך הוא מתייחס לספרות רלוונטית במישור האוניברסלי והמקומי. במישור האוניברסלי הוא דן בפונדמנטליזם דתי, במתח בין מסורת לשינוי ובהמשגתה של האנתרופולוגית מרי דגלאס (Douglas, 1986) את "תרבות המובלעת". במישור המקומי הוא דן בשינויים המתחוללים בחברה החרדית ובעולם הישיבות.

בפרק השני מוצגת שיטת המחקר של חקק, המתבססת על ניתוח מעמיק של מגוון רחב של מקורות: ספרי הדרכה חרדיים שנועדו בעיקר לסייע לתלמידי הישיבות שאינם מרוצים

1 ד"ר סימה זלצברג בלאק חוקרת את החברה החרדית, בעיקר את הקבוצות הקנאיות ואת הנשים החרדיות. מאמרה האחרון בחן את תהליך ההשתדכות בחסידות תולדות אהרן: Zalcberg Block, S. (2013). 'The Art of the Deal': Preferences in Spouse Selection among Parents in a Hasidic Community. *Israel Studies Review*, 28 (2), 61-82.

מלימודיהם וחווים במהלכם קשיים, ראיונות עומק עם אחדים ממחבריהם, ראיונות עומק וראיונות בלתי פורמליים עם תלמידי ישיבות ליטאיות ועם מוריהם וכתבות מתוך העיתונות החרדית.

הפרק השלישי מתכתב עם אחת מנקודות המוצא של חקק, הסבור ש"הישיבות החרדיות, כמוסדות ייעודיים (designated institutions) לדתיות וירטואוזית, חייבות לפתח אידיאולוגיה ברורה המסבירה את הצורות הלגיטימיות של דתיות וירטואוזית" (עמ' 4). דתיות וירטואוזית שואפת לשלמות בתוך המסורת הדתית הקיימת. הישיבות, בנסותן להנחיל את "הדתיות המושלמת", מפתחות פרקטיקות ושיח "אידיאליים", הנוגעים לתחומים שונים, כשהעיסוק בגוף תופס בהם מקום מרכזי למדי. מכיוון שחקק מעוניין לעמוד על האידיאולוגיה שהישיבות מפתחות, הוא פותח את פרקי הממצאים בתיאור הגוף החרדי הגברי האידיאלי, ובוחן את השיח ואת הפרקטיקות שבאמצעותם הרבנים מנסים להבנותו. תיאורים אלה ממחישים את הדגש ששמים ספרי ההדרכה על ההפרדה בין עולם הרוח לעולם הגשמיות ואת פרקטיקות משטור ומשמוע הגוף העולות מהם. ואולם, מסביר חקק, בעוד ספרי ההדרכה מדגישים שליטה חזקה על הגוף שתכליתה להגביר את מוטיבציית התלמידים, בפועל הם מתרחקים יותר ויותר מעולם המציאות שלהם.

הפרק הרביעי (שנכתב בשיתוף עם פרופ' תמר רפפורט) מתמקד בשינויים החלים בשיח החינוכי החרדי על הישגי התלמידים, כדי להתמודד עם התופעה ההולכת וגוברת של נשירה מהישיבה. תופעה זו, מסבירים חקק ורפפורט, הגיעה עד כדי משבר של ממש בעולם החרדי, והיא מובילה גם לנטישתם של צעירים את המובלעת החרדית. חקק ורפפורט ממחישים כיצד ספרי ההדרכה מציגים את עולם הישיבות כעולם שוויוני, כשמטרתם למתן את התחרות בין התלמידים ולצמצם את שיעורי הנשירה. עוד טוענים חקק ורפפורט, שבעוד הרבנים שמים דגש רב על שוויון בקרב חברי המובלעת, ולו ברמת השיח, הם דואגים לבסס תפיסה בלתי שוויונית כלפי אלה שב"חוץ", הציבור שאינו חרדי, הנתפס בעיניהם כנחות יותר.

בפרק החמישי מוצגים ניסיונות הרבנים והמחנכים להתמודד עם המתחים הללו באמצעות רטוריקה מורכבת, המבקרת את המגמה השלטת בחברה החרדית של הצגת תלמידי חכמים כאנשי על ללא רבב, ותחת זאת נוטה להציגם כבני אנוש היכולים למעורר ולהיכשל. גישה חדשנית זו, מסביר חקק, המושפעת מהפסיכולוגיה המערבית, מוצאת את ביטויה בספרי ההדרכה, ותכליתה לעודד את התלמידים החווים קשיים ומשברים. ואולם חקק רואה בה אמצעי לשליטה על התלמידים ולשימור המבנה החברתי הקיים שבו כל הצעירים לומדים בישיבה לפחות עד נישואיהם, ורובם ממשיכים בכך גם לאחר מכן.

הפרק השישי מתמקד בתגובות התלמידים להתנהלות הרבנים, בביקורת שהם מותחים עליהם ואף בהתנגדות העולה מהם. אין חקק רואה בצעירים החרדים "מקבלים פסיבים" של האידיאולוגיה הדתית, אלא פרשנים אקטיביים, המאמצים רק את החלקים הרצויים להם מתוכה. הוא מצא שהצעירים דוחים את ניסיונות הרבנים לשמר את הדיכוטומיה שבין הגשמי לרוחני, ופועלים כדי להרחיב את הלגיטימציה לפעילות שמאפיינה גשמיים יותר. זאת ועוד, הם נרתעים מהמודל האידיאלי של הגבר החרדי הפסיכי, החיזור והנחבא אל הכלים, ומעדיפים מודל המשדר יותר גבריות ואסרטיביות.

הפרק השביעי ממחיש כיצד החברה החרדית מייבאת מהפסיכולוגיה המודרנית ומהשיח הדמוקרטי ערכים, גישות, שיח ופרקטיקות, "מכשירה" אותם ומשתמשת בהם כדי לצמצם את נטישת הצעירים את המובלעת החרדית ולחזק את המבנה החברתי הנוהג. תהליך זה, מסביר חקק, מחולל שינויים בתפיסות העולם החרדיות, מקנה כוח לאנשי טיפול מקצועיים, ובכך מאיים במידת מה על מעמדם של הרבנים.

בפרק השמיני מציג חקק את מסקנותיו העיקריות. הוא טוען שיש פער בין התפיסות האידיאליות לבין המציאות בקרב הציבור החרדי ושהרבנים מודעים לכך שרבים מחברי קהילתם חיים לא בהתאם לאידיאלים הדתיים, אך הם מצפים שאלה ישמרו לעצמם את אורחותיהם שאינם בהלימה לנורמות הדתיות. עקב כך, הוא אומר, צביעות והכחשה הן דבר שבשגרה בחברה החרדית. עוד מתדיין חקק לאורך הפרק על עתידה של החברה החרדית בישראל, ומבטא נימה ביקורתית כלפי הרבנים. אחד המסרים החשובים העולים מדבריו הוא, שחרף שיעורי הנשירה הגבוהים ממוסדות החינוך החרדיים לבנים וחרף העיסוק הרב של התקשורת החרדית בכך, "לא נראה כי הרבנים החרדים ממהרים לחולל שינויים מהותיים במבנה של מערכת החינוך החרדית" (עמ' 172). חקק סבור שיש בידם של הרבנים לעודד פתיחת מוסדות חדשים, ההולמים את צורכי התלמידים המתקשים בלימודי הקודש, ולהקנות להם מקצוע או ידע "חילוני", אך הם נמנעים מלעשות כן בשל החשש שהציבור החרדי יפרש זאת כלגיטימציה לעזוב את הישיבות.

עוד מסקנה מעניינת של חקק היא תפיסת הרטוריקה החרדית של הרבנים כדינמית, כמשתנה בהתאם לנסיבות, וככזו הרי היא מסייעת לרבנים להוביל את צאן מרעיתם ולהבטיח את נאמנותם. לשיטתו של חקק, המנהיגים החרדים משנים, זה שנים, את השיח ואת הפרקטיקות הרטוריות בהתאם לנסיבות, ובידיהם "ארסנל מרשים של תגובות למציאות המשתנה" (עמ' 174). אשר על כן, מסיים חקק, "יהיה זה בלתי אפשרי לנבא כיצד הם עשויים להתמודד עם השינויים העכשוויים. אלו המעוניינים לקדם שינוי חברתי בקרב הקהילה החרדית יאלצו להגיע לאלפי הגברים החרדים הצעירים ה'לכודים', אשר אינם שבעי רצון מן הלימודים בישיבה, אך בה בעת נעדרים את המיומנויות והידע הנחוצים לחיים מחוץ למוסדות הללו" (שם).

אם כן, הספר בעל ערך רב לכל המעוניינים לקדם שינוי בחברה החרדית. מן הראוי שיגיע גם למקבלי ההחלטות בתחומי החינוך, הרווחה והמדיניות החברתית וכן ולאנשי מקצוע בתחומים אלה, העובדים עם האוכלוסייה החרדית. חוקרי החברה החרדית ימצאו בו אף הם עניין רב. למעשה הספר אקטואלי לכל מי שמוטרד מעתידה של מדינת ישראל, שכן הוא עוסק בפלח נכבד ממנה, שלגורלו השפעה ישירה על כלל תושבי המדינה. הספר מובנה היטב, הכתיבה בו בהירה וקולחת, וניכרות בה האמפתיה והאכפתיות שחקק חש כלפי מושאי מחקרו.

Enforcing Health and Safety Regulation

Laura Tilindate

Cambridge, UK: Intersentia. 2012. 329 pages

סקר: ניסן לימור¹

ספרה של לאורה טילינדט עוסק בתחום ההולך ומתפתח בעולם – רגולציה בנושאי בריאות ובטיחות בעבודה. לפי נתונים אירופיים, כ-70,000 עובדים בשנה מקפחים את חייהם בתאונות עבודה, כ-7 מיליון עובדים נפגעים בתאונות עבודה, ועוד כ-20 מיליון סובלים מבעיות בריאות הנובעות מתנאי עבודתם. נתונים אלה משתלבים בנתוני ארגון העבודה הבינלאומי, ולפיהם כשני מיליון איש נהרגים מדי שנה במקום עבודתם, וכ-270 מיליון איש מוגדרים כנפגעי תאונת עבודה. נזקי תאונות העבודה נאמדים ב-4.5% בקירוב מהתוצר המקומי הגולמי השנתי (עמ' 1). נתונים קשים אלה הביאו ארגונים בינלאומיים, ובראשם ארגון העבודה הבינלאומי (ILO) והאיחוד האירופי (EU), לפעולה נמרצת לקביעת סטנדרטים ולהנהגת רגולציה בתחום המשלב היבטים חברתיים וכלכליים כאחד.

הדרישה לגלות אחריות בנושאי בריאות ובטיחות בעבודה, ולציית ללא סייג ובמועד לכל הכללים, חלה על תחום רחב של פעילויות ועסקים, כמעט בכל נושא שבו נוגעים בני אדם בשגרת היומיום – תנאי עבודה במקומות העבודה, דרכי קבלת שירות, השימוש במוצרים וכיוצא באלה.

הספר, המבוסס על מחקר מנקודת המבט של יעילות כלכלית, בנוי משלושה חלקים. החלק הראשון (פרקים 1-3) עוסק בהיבטים תיאורטיים של רגולציה ובהסדרי אכיפה בכלל, ובתחום הבריאות והבטיחות בעבודה בפרט. החלק השני (פרקים 4-7) דן בהסדרים משפטיים ובסטנדרטים להפעלת רגולציה שעוצבו בידי ארגון העבודה הבינלאומי והאיחוד האירופי, בהצגת ההסדרים הנוהגים באנגליה ובגרמניה ובהשוואה ביניהם. החלק השלישי (פרק 8) מסכם את הממצאים שעלו במחקר ונדונו בפרקי הספר.

רובם ועיקרם של הסטנדרטים שנקבעו (Occupational Health and Safety; OHS) מכוונים למעסיקים, והאחרים מכוונים לספקים, ליצרנים ולאלה הממונים על מסגרות עבודה של אחרים. מעצבי הרגולציה מכירים בכך שמנגנוני אכיפה יעילים נחוצים להשגת יעדי מדיניות הרגולציה. הספר דן בהיבטים הכלכליים של הרגולציה, ואף שאין הוא עוסק

1 ד"ר ניסן לימור מכהן כראש המרכז לאחריות אורחית, המרכז ללימודים אקדמיים, אור יהודה; עמית מחקר בכיר וראש פורום ון ליר למגזר השלישי, מכון ון ליר בירושלים; חבר בפורום רגולציה של מכון ון ליר בירושלים.

ישירות באפקטיביות של האכיפה, מוצגים ממצאים המראים שאכיפה יעילה מביאה להעלאת רמת הציות לסטנדרטים.

יישומה של רגולציה מחייב, מעבר להגדרת הכללים, היערכות מתאימה ומשאבים מן הקופה הציבורית. הניסיון מראה שאין בנמצא רגולציה ואכיפה מושלמות, ולמעשה אין זה אפשרי כלל. צמצום המשאבים הציבוריים בשנים האחרונות מחייב את העוסקים ברגולציה ובאכיפתה לייעל את דרכי פעולתם. לגישה של המחברת נדרשת אסטרטגיית פעולה מכוונת סיכון ורגישה לעלויות. הקשיים המתעוררים ביישום מדיניות מסוג זה מעלים את הצורך להתמקד בזיהוי השיטות שיביאו לתוצאות הטובות ביותר, תוך שימוש בטכניקות לניתוח היעילות הכלכלית.

הבחינה המשווה בין המדינות מעלה שרגולציה ואכיפתה כוללות מספר שלבים: הגדרת סטנדרטים, הטמעה, ביקורת, זיהוי סטייה והפעלת אמצעי אכיפה. פעילות הניטור יוצרת אינטראקציה בין המפקח למפוקח. מתכונת היחסים והאמון בין שני אלה משליכים על השימוש במדרג האמצעים של פירמידת האכיפה. אף שהמחברת מתמקדת בהיבטים הכלכליים, אין להתעלם מההשלכות הפוליטיות, החברתיות, הציבוריות, המשפטיות והפליליות, הנלוות להפעלת רגולציה ולאכיפתה.

ארבעה פרקים עוסקים, כאמור, בהיבט הבינלאומי של רגולציה ואכיפתה בתחום הבריאות והבטיחות בעבודה, בסקירת הרגולציה בבריטניה (אנגליה וויילס) ובגרמניה ובהשוואה ביניהן. המחברת מציינת שליקויים בנתונים – חסרונם, חלקיותם או הקושי לעבדם – מקשים על הסקת מסקנות בנוגע לכל מדינה ומהווים מכשול למבחן השוואתי. מדובר בנתונים על סוגי פעילויות הרגולציה והאכיפה, על אי הציות ומשמעותו, על עלויות האכיפה (למפקח ולמפוקח) ועוד כיוצא באלה. קושי אחר עולה מהניסיון להגדיר מהי סטייה ומה עומד מאחוריה (שגגה או כוונה), את רמות הסיכון של סוגי הסטיות ואת התוצאות בפועל של סטיות (מקרי מוות, פציעה ונזקי בריאות אחרים). הרצון לבחון את ההיבט הכלכלי של הרגולציה מחדד גם את שאלת מהותן ועלותן של ההשלכות העקיפות (externalities). החסר בנתונים פוגם לא רק במחקר, אלא משליך גם על היכולת לעצב נכונה את הרגולציה ואת דרכי אכיפתה ומקשה על ניתוח יעילותה הכלכלית.

על אף הקשיים עקב הליקויים בנתונים ולמרות השוני בשיטות המשטר, בשיטה המשפטית, בתרבות העבודה ובהתייחסות לציות לכללי המדינה, מצביעה טילינדרט על קווים משותפים בשתי המדינות שנבחנו. ההסדר הנוהג באנגליה מבוסס על מודל ניהול אכיפה (Enforcement Management Model; EMM), שהוא חלק מתפיסה רחבה של רגולציה טובה יותר (better regulation). מודל זה מבוסס על יצירת יחסי אמון הדדיים בין המפקח למפוקח. בגרמניה אין מודל דומה, אך בשל השיטה הפדרלית יש בה שני נדבכים (פדרלי ומדינתי). אף על פי כן יש דמיון רב במדיניות הדוגלת באחידות הרגולציה

והאכיפה, בצמצום העומס על המדינה ועל התחום מושא הרגולציה ובדרכי הפעלת הרגולציה. בשל קשיים תקציביים והצורך לצמצם משאבים, מתחייבת בחינה של יעילות כלכלית – תשומות מול תועלות וסיכונים אפשריים. צמצום המשאבים הציבוריים מחייב את הרשויות להיעזר גם בגורמי ניטור אזרחיים, על אף המורכבות הכרוכה בכך.

לצד עיצוב הרגולציה נדרשת מדיניות באשר למרחב שיקול הדעת המינהלי של הרגולטור (Enforcement Policy Statement; EPS). על מדיניות זו להגדיר את גבולות שיקול הדעת ואמות מידה לבחינת סבירות ההחלטה ומניעת פגיעה אפשרית בצד שלישי. המחקר מעלה שהסדרת סמכויות הרגולטור, מרחב שיקול הדעת המינהלי והפנייה לרשות השיפוטית היא אבן יסוד הכרחית בהנהגתה של רגולציה נאותה.

הדיון בסדרי הרגולציה והאכיפה, בהסדרים המשפטיים, במדיניות ובאמצעי הפיקוח והאכיפה, הנערך בספר בהקשר הבינלאומי, באנגליה ובגרמניה, והדיון המשווה ביניהם מוסיפים נדבך ידע חשוב לכל העוסקים בנושא בהיבט העיוני והיישומי. המחברת מצליחה להציג את מורכבות הרגולציה והאכיפה בתחום הנחקר. תרומתו החשובה של הספר היא בהסבת תשומת הלב למכלול נושאים העומדים לפני מעצבי הרגולציה, מושאיה והרגולטורים, כמו גם לפני בעלי עניין אחרים. ההכרה בצורך לתת מענים הולמים וייחודיים לכל תחום הנתון תחת רגולציה והטמעתו הן אבני היסוד של רגולציה נכונה ויעילה, אפקטיבית, הנושאת לרגולטור ולמושאי הרגולציה עלות כלכלית נמוכה, ככל הניתן.

אין הנושאים המובאים בספר מצטמצמים לתחום הבריאות והבטיחות בעבודה, והם יפים גם לתחומי רגולציה אחרים. דרכי ההתמודדות עמם יעשירו חוקרים, סטודנטים ואחרים העוסקים ברגולציה, כל אחד בתחומו.

זיקנה בהיכלים של צדק – זקנים וגילנות בפסיקת בית המשפט העליון

ישראל (איסי) דורון

תל אביב: הוצאת רסלינג, 2013. 202 עמודים

סקר: בני שפנייר¹

לדעת רבים בית המשפט העליון הוא מגן זכויות האדם והאזרח בישראל. לכן מעניין ללמוד מהי עמדתו כלפי קבוצה חברתית שבהכללה ניתן לכנותה זקנים ואם ניתן לראות בה ביטוי של גילנות.

התופעה החברתית של גילנות, כפי שמבאר דורון, היא מושג מורכב וחמקמק שהספרות האקדמית עסקה בו בהרחבה. בלי להיכנס לעובי הקורה ניתן לומר שמדובר בתופעה חברתית של סטריאוטיפיזציה של בני אדם בשל היותם זקנים. משמעות המאבק בתופעה זו היא התנגדות לנקיטת עמדה כלפי אדם ולשיוכו לקבוצה החברתית של הזקנים (שהיחס אליה באופן כללי שלילי) אך ורק על בסיס גילו הכרוניולוגי.

הטענה העומדת בבסיסו של הספר היא שבית המשפט העליון מבטא בפסיקותיו תפיסות גילניות וסטריאוטיפיות באשר למקומם ולתפקידם של הזקנים בחברה. אין הוא מכיר בקבוצה זו כקבוצה חברתית מובחנת, בעלת צרכים ייחודיים. בית המשפט אינו מודע די הצורך להיבטים השונים של תופעת ההזדקנות ולמורכבותה. בשל כך אין הוא מסייע, לטענת המחבר, ביישום תפיסות של צדק חברתי ובניגוד לקבוצות חברתיות אחרות, כגון נשים, ערבים והומוסקסואלים, הוא מתעלם מזכויותיה של קבוצה חברתית זו.

כדי להוכיח את טענתו, מציג דורון קריאה ביקורתית של שש פסיקות של בית המשפט העליון הנוגעות לזקנים. פסקי הדין שנבחרו הם המרכזיים ביותר בתחום הזיקנה בעשור האחרון. הם מעלים סוגיות משפטיות-חברתיות מהותיות. מדובר במדגם שנבחר בכוונה. כלומר: בפסיקות מופיעים זקנים או נציגיהם, והסוגיות החברתיות-המשפטיות שעולות בהן נוגעות לסוגיות יסוד המשפיעות במישרין על חתך נכבד של קבוצת הזקנים בישראל. הדגש בקריאה הוא על אופן ההתמודדות של בית המשפט עם המציאות האנושית של הזדקנות החברה, שהיא בעלת מאפיינים תרבותיים וחברתיים ייחודיים.

1 ד"ר בני שפנייר היה דוקטורנט בפקולטה למשפטים באוניברסיטת חיפה. עבודת הדוקטור שכתב, בהנחיית פרופ' ישראל (איסי) דורון וד"ר פאינה מילמן-סיון, עסקה בגילנות ובזכויות זקנים בבית המשפט האירופי לזכויות אדם. כיום משמש מרצה אורח באוניברסיטת סירקיוז בארצות הברית ועוסק במחקר זכויותיהם של אנשים זקנים במשפט הבינלאומי והישראלי.

הקריאה הביקורתית בכל אחד מששת פסקי הדין נחלקת לחמישה חלקים: החלק הראשון מתאר את סיפורו האישי של התובע. הסיפורים הנכללים בספר יומיומיים – כל אדם שמע, קרא ואולי אפילו חווה אותם בעצמו. כך לדוגמה סיפורו של ד"ר קלנר שניגש למכרז פומבי של נציבות שירות המדינה בהיותו בן 68. הוא לא זומן לוועדת קבלה, משום שנמצא מועמד מתאים אך צעיר יותר. בעתירתו הוא טען לאפליה על רקע גיל. תביעתו נדחתה פה אחד.

החלק השני בכל פסק דין מכיל את ההקשר החברתי הרחב יותר של התופעה המתוארת. בעזרת הפניות, נתונים וציטוטים לומד הקורא שלמקרה הפרטי המתואר בחלק הראשון יש הקשר חברתי רחב יותר; לדוגמה: פסק הדין בעניין מיכאל חלמיש שהיגר מישראל לאחר שנים רבות שחי בה. בהגיעו לגיל 65 פנה מחו"ל לביטוח הלאומי וביקש לקבל את קצבת הזיקנה המגיעה לו. בקשתו נדחתה, משום שלא היה תושב המדינה כשהגיש אותה. כתביעתו לבית המשפט, כנגד הביטוח הלאומי, הוא טען שקצבת הזיקנה נועדה להבטיח את זיקנתם של אזרחי ישראל באשר הם. תביעתו נדחתה.

ההקשר החברתי הרחב מלמד על תופעה גלובלית של הגירת זקנים. זקנים מהגרים לעת זיקנה מסיבות שונות, וההגירה היא מרכיב חשוב ביכולתם להזדקן בכבוד. לדוגמה: יש זקנים העוברים לגור ליד בני משפחה, ויש זקנים הבוחרים להגר למקומות שבהם מזג האוויר או הסביבה הכלכלית מאפשרים הזדקנות נוחה יותר. דורון מצביע על כך שבבואו לפסוק בסוגיות של זיקנה, על בית המשפט להיות ער וללמוד על תופעות חברתיות המיוחדות לאוכלוסייה זו.

החלק השלישי של כל אחד מששת פסקי הדין עוסק בהיבט המשפטי. הספר מתאר את ההקשר המשפטי הרחב. מוצגים החוקים והכללים המסדירים את התופעה החברתית הנדונה וכן פסיקות קודמות של בית המשפט; לדוגמה: פסק הדין העוסק בעניינו של עורך דין שיאון. רגלו של שיאון נכרתה לאחר שחלה במחלה קשה. כדי שיוכל להמשיך לנהל חיים עצמאיים, הוא נזקק לכיסא גלגלים ולרכב נכה. כשפנה למשרד הבריאות וביקש לשנות את אחוזי הנכות שלו, כדי שיוכל לקבל תו נכה, נאמר לו שמכיוון שהפך נכה לאחר שמלאו לו 65, אין הוא זכאי לכך לפי החוק. כשעתר לבית המשפט, נדחתה העתירה פה אחד. חלק זה קשה מעט לקריאה, לעניות דעתי, שכן הוא דורש ידע והבנה משפטיים, וייתכן שלא יהיה נהיר למי שאינו מצוי בתחום.

החלק הרביעי בכל אחד מששת פסקי הדין מוקדש לתיאור פסק הדין. מוצגות טענות הצדדים ופסיקתו של בית המשפט. מוצגים הנימוקים העיקריים וכן עמדות שונות של השופטים, אם הן רלוונטיות לשאלות של זיקנה וזקנים. תיאור פסק הדין דולה מתוך הטקסט ציטוטים המבארים והממחישים את דברי השופטים ואת יחסם לקבוצה החברתית של הזקנים.

כדוגמה ניתן לציין את תיאור פסק הדין בעניין מנור. זהו סיפורם הנוגע ללב של חמישה זקנים. הם עתרו לבג"צ בשל הפגיעה בקצבת הזיקנה שלהם. מדובר בקיצוץ קצבת הזיקנה ב-4% במסגרת תוכנית החירום הכלכלית של שנת 2002. הם טענו שהפגיעה בקצבאות מהוות פגיעה בזכותם החוקתית לכבוד ולקניין. הספר מתאר בהרחבה את פסק דינם של השופטים (הנשיא ברק והשופטים ריבלין וגרוניס) ומבליט מאוד את שתיקת שופטי בית המשפט העליון בנוגע למצבם הכלכלי-החברתי של רבים מהזקנים בישראל. ניתוחו של דורון מעניין ומלווה בציטוטים רבים, המאפשרים לקורא להתרשם מעמדתו של בית המשפט וממידת הגילנות שהוא מפגין כלפי הזקנים.

בחלק האחרון של כל פסק דין עורך דורון דיון וניתוח ביקורתי תחת הכותרת מחשבות לאור הפסיקה. לדוגמה ניתן לציין את פרשת עורך דין שחם העוסקת בחובתם של בני משפחה לממן את האשפוז הסיעודי של הוריהם. תופעה זו מוכרת לרבים. משפחות שבהן הורה זקן הנזקק לאשפוז סיעודי ממושך נדרשות, לעתים, לשאת בתשלומים כבדים על האשפוז. עורך דין שחם, שנאלץ לשלם עבור אביו הסיעודי, עתר לבג"צ. בין השאר הוא טען שההליך שבו מחייבים משפחות לשלם עבור אשפוזם של זקנים, בלי שאלה האחרונים רוצים בכך, הוא הליך לא חוקתי. בית המשפט דחה את העתירה פה אחד, בעיקר בשל ההיבט התקציבי.

במחשבות שמציג דורון ביחס לפסק הדין הוא בוחר להדגיש, שוב, את ה"עיוורון" של בית המשפט ואת התעלמותו מההיבט ומההקשר החברתי-המשפטי הרחב של התופעה. ההסדר הזה מפלה בין החולים הזקנים לבין שאר החולים, שאינם נדרשים לממן את האשפוז על ידי בני משפחתם, ובין זקנים עשירים לעניים. חולים זקנים עשירים אינם זקוקים לסיוע מבני משפחתם, ואילו חולים זקנים שאין בידם האמצעים נזקקים לסיוע בני משפחותיהם (שלא תמיד יש בידם האמצעים לסייע).

בספרו הקודם (משפט, צדק וזיקנה) עסק דורון בעיקר בחקיקה בעניינם של הזקנים. עד צאתו לאור של ספר זה כמעט לא נחקרה נקודת הממשק הפסיקתית באשר להבניה החברתית של הזיקנה בבית המשפט. הספר הנוכחי (שחלקים ממנו ראו אור בפרסומים אחרים) הוא אפוא עוד חוליה בסוגיה זו. הספר מלווה במראי מקום רבים. בסוף הספר מצורפת רשימת מקורות של פסיקה וספרות ענפה בעברית ובלועזית. הרשימה מכילה מסד נתונים מועיל לכל מי שמבקש להעמיק את הידע בתחום.

לסיכום: דורון מבקש הכרה בשאלת הזקנים. תמונת המצב של הזקנים בבית המשפט העליון היא קריאת כיוון לכל העוסקים בתחום הזיקנה. יש להביא לידי מודעות את קיומה של הקבוצה החברתית של הזקנים. בה בעת יש להפסיק לנהוג כלפיה בפטרונות מתנשאת או ברחמים. אין הזקנים נשפטים כבני אדם "רגילים", אלא מתויגים, בשל גילם, כבעלי תכונות ויכולת של קבוצת גיל. לדעת המחבר, הגיעה העת למחוק את הגבולות ולא לנהוג

כלפיהם בגילנות. האתגר הוא כללי, החל בבית המשפט העליון וכלה בכל העוסקים בהיבטים שונים של זיקנה, גרונטולוגיה, ביטחון סוציאלי של אוכלוסיית הזקנים, מדיניות חברתית בנוגע להם ועוד.

זהו ספר חשוב. הוא אמנם דק וקטן למראה, אבל רחב יריעה. דורון טוען שלאחר עיסוק רב שנים בנושא, מצבם האובייקטיבי של הזקנים בהיכל המשפט מאכזב אותו סובייקטיבית. ואולם בסופו של דבר מדובר בספר אופטימי. הוא משאיר תחושה שהדברים ניתנים לשינוי. מגוון התחומים שבהם עוסק בית המשפט מלמד שגם אם טרם הגיע יומם של הזקנים בבית המשפט, יום זה בו יבוא.

עיון ראשון

אתגר העוני של המשפט המינהלי

איל פלג

תל אביב: רסלינג, 2013. 814 עמודים

ספרו של איל פלג מציג טענה בדבר הצורך להתאים את המשפט הציבורי-המינהלי למפגש הייחודי של רשויות הרווחה עם אוכלוסיות החיות בתנאי עוני. המחבר גוזר תובנה זו מדיון רחב וכללי יותר במושגי המשפט המינהלי, אשר מסדיר את פועלן של רשויות המינהל. הדיון בספר מציג התבוננות חדשה על סוגיות של משפט ועוני בכך שאין הוא מתמקד, כמקובל, בשיח על חקיקה של זכויות חברתיות, אלא בגישה הבוחנת את המשמעות המשפטית של התנהלות הרשויות במפגשן עם אוכלוסיות החיות בתנאי עוני. התבוננות ייחודית זו קוראת תיגר על השיח כמו גם על ההתנהלות של שירותי הרווחה ומציעה גם חשיבה על דרכי פעולה ועל דגשים לעשייה (הקפדה על איסוף ראיות, חובה לפעול במהירות הראויה, זכות הטיעון). ספרו רחב היריעה של פלג נחלק לארבעה שערים: השער הראשון מציג את תופעת העוני על מורכבותה, מגדיר את המושג ומונה את הסיבות לעוני ואת ממדי תופעת העוני בישראל. השער השני מתאר מפגשים של אוכלוסיות החיות בתנאי עוני עם רשויות הרווחה. המחבר מתרגם מפגשים אלה לשפת המשפט המינהלי. בשער השלישי מציג המחבר את הטיעון העיקרי של הספר בדבר הצורך לפתח משפט מינהלי הקשרי-תחומי, כלומר משפט מינהלי שיתכתב עם הצרכים הייחודיים של אוכלוסיות אלה. בשער הרביעי דן המחבר במשפט המינהלי בהקשר של שירותי הרווחה. נראה שהדיון בספר זה עשוי לתרום רבות לקוראי ביטחון סוציאלי ולעוסקים במתן שירותי רווחה באשר הם.

דיני עבודה ורווחה במאה העשרים ואחת

לילך לוריא

ירושלים: נבו והפקולטה למשפטים, האוניברסיטה העברית בירושלים.

2013. 339 עמודים

בספר זה, המבוסס על עבודת הדוקטור שלה, שנכתבה בהנחיית פרופ' גיא מונדלק מאוניברסיטת תל אביב, דנה המחברת בהתאמתם של דיני העבודה והרווחה למציאות של ימינו. נקודת הפתיחה של המחברת היא השינויים שהתחוללו ועדיין מתחוללים בדפוסי העבודה ובמאפייני שוק העבודה. שינויים אלה, שהפכו את שוק העבודה לזירה שלא יכולה להציע לעובדים יציבות, דורשים לטענתה בחינה מחודשת של דיני העבודה והרווחה. הספר נפרס על פני שלושה שערים ושבעה פרקים. הפרק הראשון, פרק המבוא, מציג את המתודולוגיה ומשרטט את גבולות הגזרה של הניתוח המשפטי המשמש את המחברת בספר. בשער הראשון (פרקים 3-4) מבארת לוריא את מהות השינויים שחלו בשוק העבודה, מציגה את מושג ה-felxicurity (המחבר שני מושגים: גמישות וביטחון תעסוקתי) ודנה בשני יסודות (אינטגרטיביות וקידום סוגי ביטחון חדשים בשוק העבודה) לדיני עבודה נדרשים. בשער השני (פרקים 4-6) דנה המחברת במעברים בשוק העבודה, ובשער השלישי היא מציגה את עיקרי הממצאים והמסקנות.

המערכת הפוליטית בישראל

יצחק גל-נור ודנה בלאנדר (שני כרכים)

חולון: עם עובד, ספריית ספיר, המכון הישראלי לדמוקרטיה. 2013. 1,322 עמודים

הכותבים, פרופ' יצחק גל-נור, מחוקרי מדע המדינה המובילים בישראל, החתום על פרסומים רבים בתחום, וד"ר דנה בלאנדר, חוקרת במכון הישראלי לדמוקרטיה ופסיכולוגית קלינית, מציגים בשני כרכים עבי כרס ניתוח מקיף ועדכני של המערכת הפוליטית בישראל, מקום המדינה עד ימינו אנו. בכרך הראשון ארבעה שערים העוסקים בתפקיד הפוליטיקה בהקמת המדינה, בחברה הפוליטית, בסוגיות פתוחות במערכת הפוליטית בישראל ובדמוקרטיה בישראל. בכרך השני המחברים דנים בהיבטים של מדיניות ובוחנים מספר סוגיות שטרם ניתן להן מענה בחברה הישראלית, לדבריהם, בעיקר בשל היותן wicked problems, אותן בעיות מורכבות שקשה לתת להן פתרונות. בין הסוגיות דנים המחברים במקומם של האזרחים הערבים בישראל ובסוגיית דת ומדינה.

שיטור בחברה משוסעת

אורי גופר וגיא בן-פורת (עורכים)

חיפה: פרדס הוצאה לאור ויוזמות קרן אברהם. 2013. 415 עמודים

גיא בן-פורת ואורי גופר מציעים בספרם הסתכלות תיאורטית ואמפירית על נקודת הממשק המורכבת שבין משטרה לבין מיעוטים בכלל ובהקשר הישראלי בפרט. מחברי הספר מציינים את אירועי אוקטובר 2000 ואת דברי חברת ועדת אור כסוג של סמך למורכבות יחסי המשטרה בישראל עם האזרחים הערבים. באמצעות הספר מבקשים העורכים לקדם את הידע אודות השיטור במציאות רב תרבותית, כמו גם לסייע בקידום שיח מדיניות בדבר דרכים אפקטיביות להתנהלות המשטרה עם המיעוט הערבי. לשם כך הם גייסו כותבים שונים ועמלו על תרגום מאמרים רלוונטיים. השער הראשון עוסק בשיטור בחברות שסועות. השער השני דן בדרכי התמודדות וברפורמות שיטור מסביב לעולם, ומספק ראייה השוואתית. השער השלישי עוסק במשטרה ובחברה הערבית בישראל ומחבר את התוכנות שעלו בשערים הראשונים לדיון בהקשר זה.

אורגים קהילה – עובדים באופקים, 1955-1981

שני בר-און

ירושלים: הוצאת מאגנס, ספריית אשכולות. 2014. 216 עמודים

סיפורה של קהילה מתוך מבט קרוב על חיי היומיום מלמד רבות על התפתחותה של החברה בישראל ועל עיצוב היחסים בין מרכז לפריפריה. הספר אורגים קהילה – עובדים באופקים, 1985-1991 מבקש לחשוף את אופני התהוותה של עיירה חדשה בלב מדבר, שההיגיון הלאומי אשר בבסיסה מלווה בריק כלכלי עמוק. מתוארים בספר מפגשים בין עובדים, תושבים ושכנים, בין בעלי הון ומנהלי מפעלים לבין עובדים, בין עובדים מאופקים לבין עובדים מרצועת עזה ובין קבוצות חברתיות באופקים, כגון גברים ונשים. היחסים בין הקבוצות הללו כוננו גבולות חברתיים שהשפיעו על העובדים בשוק העבודה ומחוצה לו, ואפשרו גם צמיחה של קהילה מקומית. קהילה זו עוצבה אמנם לא פעם לאור החלטות ופעולות של קברניטי המדינה וגופי חוץ, אבל בסופו של דבר היתה מקור גאווה ושייכות לתושבי העיר. הסולידריות כלפי קהילה המקומית והכוח שהקנתה לעובדים ניכרו במאבקם נגד סגירת מפעלים – "שביתת סגירה". מהלכיה של שביתת סגירה מעידים על התפתחותו של מאבק אזרחי נגד ליברליזציה כלכלית.

